

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԿԻԼԻԿԵԱՆ ԱՄՐՈՑՆԵՐ

Կ Ո Ռ Ի Կ Ո Մ

Վ. Լանկուա 1852 ին աչքէ անցուց նաև այս դամբարանները և գտաւ որ քաղաքը երկու մասի բաժնող հռոմէական արքունի ճամբուն երկու կողմը եզերուած էր քարադամբաններով, որոնցմէ ոմանք զարդարուած էին հարթ քանդակներով և պատկերներով։ Աստուծմէ մէկուն երեսի չորս անկիւններուն վրայ կ'երևան խոյի զլուխներ՝ տերեւի և պտուղի պատկերներով՝ որոնց վրայ կը հանգչէին պատմուհան հազած մարդու մը և զլուխը քողով մը ծածկուած կնոջ մը կիսանդրիները։ Ուրիշ քարադամբան մըն ալ իր ճակատի երեսին վրայ կը ներկայացնէ թևատարած արծիւ մը և ծաղկեպսակ մը զոր կը բռնեն տապանաքարին անկիւնները զրուած երկու մերկանդամ ոգիներ, իսկ ծաղկեպսակին վրայ ալ կը հանգչին դէմ զիստց կեցած երկու առիւծներ։ Լանկուա զիտած է որ լուսազոյն ոճի այս յիշատակարանի շատ յաւապանուած է։

Միւս քարադամանները աւելի պարզ են, անոնց մեծ մասը զարդարուած ըլլալով շոճիի ճիւղերէ կազմուած պտկներով և կամ ճակատնուն վրայ յունարէն արձանազորութիւններով և ոմանք ալ զուրկ թէ զարդաքանդակներէ և թէ արձանազուրկ թենէ: Արկղաձև բոլոր այս տապանները աւտեօք ունէին խորշաւոր պրիսմաձաձև կափարիչներ, որոնք մեծագոյն մասը, գրեթէ առանց յիշարարարանի կտորած ու ինկած են արկղին յատակը ուր կը մնան:

2. — Մաքսատուներ. — Կերիկիւս իր աշխարհագրական դիրքով Ներսիսյանի, Ափրիկիի և Ասիոյ ցամաքներուն գրեթէ հանդիպման կէտերուն վրայ կամ մօտը գտնուելով, ինչէն ի վեր առեւտարական ընդարձակ, յարաբերութիւններ ունէր մէկ կողմէ ծովի ճանապարհով Ներսիսյանի և միւս կողմէ ցամաքէն՝ Ասիոյ և Ափրիկիի հետ։ Երկրին հիւսիսային սահմաններուն մօտ զլիւսաւոր բաժտունն էր Կասպան, հարաւային սահմանին յատուկ բաժտունը կամ մաքսատունն էր Սարուանդիքաբը(*) Ամա-

նոս լեռնաշղթաներուն հիւսիսը, որ կ'իշխէր Կիլիկիայէն Սուրիա ինչո՞ղ կրճէին: Մովեզդերքի վրայ եւս Կիլիկիան գլխաւոր բաժտուններն էին Այաս և Կոռիկոս: Իտալիոյ երկու գլխաւոր Հանրապետութիւնները՝ Վենետիկ և ձնեովա, ծովային առեւտուրի մէջ իրենց ցոյց տուած բացառիկ կարողութիւններով շատ կանուխէն տիրած էին Միջերկրական ծովու, ինչպէս նաեւ Եգէական, Մարմարա, Սիւ և Ազախու ծովերու նաւային վաճառականութեան և զլիաւոր գրեթէ բոլոր նաւահանգիստներուն մէջ գաղաղականութիւններ (colonie) հաստատած, մինչև հետադուր իրիս: Կոռիկոս մէկ կողմէ իբր ամուր նաւակայք և միւս կողմէ հարաւային և կեդրոնական Փոքր Ասիոյ առեւտրական գուռներէն մին, ուշագրութիւնը գրաւած էր ձնեովացի և Վենետիկցի վաճառականներուն՝ որոնք Կոռիկոսի նաւահանգիստէն Կիլիկիոյ և Ասորիքի ներքին քաղաքները կը զրկէին ամէն տեսակի ապրանքներ, և որոնց վրայէն քաղաքին բերդատէր իշխանները կարեւոր տուրք մը կը զանձնէին: Քաղաքին հոռմէական մեծ ու արքունի ճամբուն վրայ ցարդ կը տեսնուին կիսովին քանդուած վիճակով գեղեցիկ կամարի սլոյ մնացորդները, ուր Միլիոնի դարուն կը բարձրանար աւատական մաքսատունը (péage), ուր հաստատուած էր Նոյնպէս պետութեան ծովային հաշուետուններէն մին՝ ուր բնականաբար կանոնաւոր կերպով կ'արձանագրուէին մաքսատուն մտած ու ելած ապրանքներուն տեսական ու քանակը իրենց արժէքներով և իւրաքանչիւր ապրանքէն դանձուած օրինական մաքսատուրքը՝ որ բերդատէր իշխանին, իր ընտանիքին ու պահակագունդին պէտքերուն բաւարարելէ յետոյ տարեկան կարեւոր գումար մըն ալ կ'անցնէր արքունի դանձուն: Մօտաւորապէս երեք դար Կոռիկոսի վրայ իշխող յաջորդակէն իշխան, կոմս կամ արաբախանները միեւնոյն ժամանակ բաժանու տէրերը կամ մաքսապետներն էին քաղաքի բաժտունին և հաւանական է որ աճուրդով կը ստանձնէին մաքսապետութիւնը նոյն և յաջորդ գարեկան աւատական սովորութեամբ: Ըստ այդ սովորութեանց գետնուր կամուրջներէն, լեռնացանցքերէն՝ որ և կապաններէն երթեւեկող

(*) Տե՛ս Ա.Նախի՜ն Ա., Զօրյանեանի, 1939, էջ 11-16:

կարաւաններէն որոշ մաքսատուրք կամ բաժ մը կ'առնուէր: Իսկ Կոստիկոսի և Այսպի բաժատուներէն կ'անցնէին Ասիոյ խորերէն և Եւրոպայի հեռաւոր ծովերէն հոն թափուող ապրանքներ: Ու երբ Աթիա Նաւահանգիստը 1291ին եզրկտացի Միսլաքներու ձեռքը ինկաւ, Կոստիկոս և Այսա Նաւահանգիստները կիլիկիոյ վաճառականութեան գլխաւոր շահատանները դարձան: Է. — Քաղաքին բերդերը. — Կոստիկոս հինէն ի վեր ճանչցուած էր պարսպապատ ամուր բերդաքաղաք և յաջորդական դարերուն ո՛րքան շէշտուցեալ իր դիրքին կարեւորութիւնը, ա՛յնքան աւելեցան իր պաշտպանութեան միջոցները՝ որոնք մեծագոյն չափով նպաստած են մէկ կողմէ քաղաքին մերձակայ քարաժայռերը և միւս կողմէ ծովին մէջ երկարած խարակած և պարիսպները՝ որոնց բնական շարունակութիւնն է անտաքակոյտ ծովային բերդը, ամբողջովին կառուցուած ապակի և մէկ կողմէ միւս, ցամաքին յարաբերութեամբ կազմելով ապահով բնական Նաւահանգիստ մը:

Յամաֆային բերդը, շատ աւելի հնազոյն, կը գտնուի ծովեզերքին մօտ, հին քաղաքի աւերակներուն առնմանքով: Թուրքերը պահելով քաղաքին հին անունը, բերդն ալ կոչած են «Թորոս Գալէսի» միջնադարեան գրեթէ բոլոր բերդերը, Եւրոպայի մէջ թէ Ասիոյ, շինուած են բնական քարաժայռերու վրայ և հոն՝ ուր բերդի մը գոյութիւնը անհրաժեշտ նկատուած է և սակայն ժայռ գոյութիւնէ չենցած, ինչպէս Աղէզ, Հալէզ, Համա, Համա, Գահիլէ, Եւայլն, արուեստական կարծր բլուրներու վրայ կառուցած են բերդը: Կոստիկոսի ցամաքային բերդը մասամբ շինուած է ժայռի մը վրայ որ իբր հիմ ծառայած է իր պատերուն. ժայռը տեղ տեղ կտրուած է փորելուն համար խրամը (fossee) որ տակաւին կը տեսնուի շէնքին հիւսիսային ու արեւելեան կողմը: Խրամին ջուրը կը լեցուէր քաղաքին հիւսիս-արեւելեան կողմէն հոսող հեղեղով մը, որուն յաջորդելու աւելորդ ջուրը ծով կը թափէր արուեստական երկու սահմանքներով (écuse), որոնց հետքերը կը տեսնուին տակաւին ծովեզերքին մօտ: Կրկնակ պարիսպ մը, մարտկոցներով և աշտարակներով ամրացուած, կը պաշտպանէր բերդը: Տեսանք

պահ մը առաջ որ ծովային բերդը՝ իր զգեակով՝ շարունակութիւնն էր ցամաքի բերդին՝ որուն ծովուն վրայ բացուող մեծանիստ դուռը կը հաղորդակցէր մեծ բերդը կզգեակին բերդին կապող թուամբին հետ և անցք կուտար պահակազօրքին, որ ըստ պետքի, մէկ բերդէն միւսը կ'երթնէր: Բերդին հիւսիսակողմը բացուած ուրիշ գուռ մը, շարժուն կամուրջով (pont-levis) մը կը ծառայէր իբր մուտք: Խրաքանչիւր աշտարակի մէջ կային պատնէշները անցնելու յատուկ սանդուղներ: Բերդը՝ որ իր ընդհանուր գիծերուն մէջ չ'ատէ միասնուած, ցարդ որ մէջ կը ցուցադէր զանազան շէնքերու աւերակները, ինչպէս մատուռներ, պահակազօրքի յարկաբաժիններ, մթերանոցներ, կրկին բանտեր՝ հաւանորէն քաղաքային և զինուորական յանցաւորներուն համար առանձին եայլն:

Վ. Հանկուա 1852ին բերդիս մէջ զբնական երեք մատուռներ, որոնցմէ մեծագոյնին ներքին պատերը զարդարուած էին որմանկարներով (fresque) և Հայ եկեղեցւոյ սուրբերու պատկերներով: Կամարը բռնող սիւներն ու աղեղնարդները (arceaux), թէ և աւելի քան դար մը առաջ բոլորովին աւերուած, նոյնպէս զարդարուած են որմանկարներով՝ որոնք կը ներկայացնեն ԺԳ., ԺԴ. և ԺԵ. դարերու հայերէն ձեռագրաց ոճով զարդանկարներ: Միւս մատուռները, ինչպէս կանխաւ տեսանք, ամբողջովին փլածոներով լեցուած ըլլալով, մասնաւոր ուշադրութեան արժանի բան մը չեն ներկայացնել: Caumont (Փրանսու) տանուտէր իշխանը 1418ին այցելեց Կոստիկոս ու տեսաւ անոր հետաքրքրական բերդերը: Barbaro՝ որ մաս կը կազմէր ԺԵ. դարու ընթացքին Կոստիկոսը պաշարելու եկող Վենետիկեան Նաւային արշաւախոյնի մը, շատ յատուկ տեղեկութիւններ կուտայ նոյն դարու քաղաքի վիճակին, մտնելով նոյնիսկ շէնքերու յատուկ կարգ մը մասնաւոր մանուկներնց մէջ, զլիւսաւորաբար քաղաքն ու Նաւահանգիստը պաշտպանող երկու ամրոցներու մասին: Barbaro հետեւեալ նկարագիրը կուտայ իր ժամանակի Կոստիկոս բերդաքաղաքին:

(3)

ՍՐՏԱԻԱՋԴ ԱՐԲԵՊԻՍԿՈՊՈՍ